

PROGRAM- ÉS ABSZTRAKTFÜZET

**A HÁBORÚS ÖSSZEOMLÁS ÉS A SZOVJET
KATONAI MEGSZÁLLÁS KEZDETEI
MAGYARORSZÁGON
(1944–1945)**

BUDAPEST FŐVÁROS LEVÉLTÁRA
2024. DECEMBER 2.

ERŐSZAKKUTATÓ INTÉZET

PROGRAM

09:55–10:00 A konferencia megnyitása (Gellért Ádám)

10:00–11:30: A szovjet megszállás forrásai és historiográfiája (Szekcióvezető: Marosvári Attila)

Ványai Márton (PhD hallgató, ELTE BTK TDI Történelem segédtudományai program)

Protokoll – magyar katonák háborús tapasztalatai a magyarországi harcokról szovjet kihallgatási jegyzőkönyvek alapján

Gulyás Martin (levéltári főmunkatárs, RETÖRKI)

A megismerhetőség korlátai. Az 1944-1945-ös szovjet megszállás a Csongrád vármegyei forrásadottságok alapján

Karsai László (professor emeritus, SZTE BTK Jelenkortörténeti Intézet)

Felszabadulás-megszabadulás-megszállás, dokumentumok 1944–1945-ből. A „Sorsforduló” című dokumentumkötet története

11:30–12:30: Ebédszünet

12:30–14:00: Az összeomló magyar állam és a magyarországi harcok (Szekcióvezető: Gellért Ádám)

Cseh Valentin (történész-muzeológus, Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum)

A zalai olajmezők szerepe és helyzete 1944 őszétől 1945 nyaráig

Fóris Ákos (kutató, Erőszakkutató Intézet; egyetemi adjunktus, ELTE BTK Történelem Segédtudományai Tanszék)

Megtorlás az arcvonal mögött – A Nagyszalonta és Sarkad térségében elkövetett magyar atrocitások elkövetői és döntéshozási mechanizmusa

Berta Kristóf (PhD hallgató, KRE Történelemtudományi Doktori Iskola)

Baranya vármegye katonai birtokbavétele 1944 végén

14:00–14:15: Kávészünet

14:15–16:15: A frontátvonulás tapasztalata az Alföldön (Szekcióvezető: Fóris Ákos)

Csöngé Attila (igazgató, MNL JNSZVL)

Polgármesterek tündöklésének és bukásának okai a frontátvonulás időszakában három alföldi város példáján

Kosztó Gyula (kutató, Erőszakkutató Intézet; levéltáros, MNL SZSZBVL)

„Általában az a tapasztalat, hogy a magyar közigazgatási hatóság nem érvényesítheti semmiben sem hatáskörét”. Élet a megszállt Szatmár vármegyében 1944–1945 fordulóján

Makó Kristóf (PhD hallgató, DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)

Polgár és lakossága a második világháborúban

Mucsi László (főlevéltáros, MNL JNSZVL)

Szolnoki pedagógusok beszámolóí a frontátvonulás következtében elszenvedett megpróbáltatásaikról

16:15–16:30: Kávészünet

16:30–18:00: A megszállás és a szovjetizálás összefüggései (Szekcióvezető: Marosvári Attila)

Baráth Magdolna (nemzetközi szakmai tanácsadó, ÁBTL)

A szovjet elhárítás célkeresztjében

Máthé Áron (elnökbélyettes, NEB)

A szovjet megszállás és a kommunista párt törekvése a közhatalom kisajátítására

Bertalan Péter (tudományos főmunkatárs, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, egyetemi docens, KRE BTK)

A gyanú árnyékában P. Vezér Ferenc és a puszták népének kálváriája

18:00: A konferencia lezárása (Gellért Ádám)

ABSZTRAKTOK

BARÁTH MAGDOLNA

Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, nemzetközi szakmai tanácsadó

A szovjet elhárítás célkeresztjében

A szovjet Vörös Hadsereg magyarországi hadműveletei még közel sem értek véget 1945 tavaszán, amikor az előre nyomuló csapatokkal együtt a frissen megszállt területeken már megjelentek a katonai kémelhárítás, a SZMERS alakulatai. Gyorsan nyilvánvalóvá vált, hogy feladataik a saját soraikban feltételezett árulók, kémek, a német hadsereg segédcapataiban harcolt volt szovjet állampolgárok felderítése és elfogása mellett ennél jóval több. Napok alatt megkezdtek az ellenségnek nyilvánított magyar állampolgárok, mindenekelőtt a Levente Mozgalom tagjainak, politikusoknak, a hírszerző és kémelhárító szervek tagjainak az összegyűjtését. Fogolytáborban, vagy a hadsereg frontbörtönében várták a döntést a sorsukról, ami többnyire valamely szovjet katonai bíróság ítélete nyomán a szovjet gulág-táborát jelentette.

A kémelhárítókkal együtt érkeztek Magyarországra a Belügyi Népbiztosságnak (NKVD) a 2. és 3. Ukrán Front mögötti területek rendjének és stabilitásának biztosítására kiküldött egységei is, melyek feladatai közé tartozott a kiterjedt, fegyverhasználattal járó, razziákkal végrehajtott ún. „tisztogatás”, azaz a kisebb német és magyar fegyveres csoportok felszámolása, a csapataiktól elszakadt ellenséges katonák, a szökevény szovjet katonák elfogása, a szovjetellenes propagandát folytató polgári személyek letartóztatása és vizsgálata. 1945 nyarán – akkor már a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet részlege titkosszolgálati osztályának irányításával – kiteljesedett a szovjet belügyi szervek ellenőrzése a magyar politikai és társadalmi élet számos területén. Ennek a helyzetnek a részletes vizsgálata eddigi ismereteink mellett is még további elemzést igényel annak pontos megállapítására, hogy a szovjet megszálló erők tevékenysége miként és mennyiben befolyásolta 1945 nyarán és őszén Magyarország életét. Ehhez kívánok hozzájárulni előadásommal.

BERTA KRISTÓF

Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, PhD hallgató

Baranya vármegye katonai birtokbavétele 1944 végén

1944 második felében a szovjet 3. Ukrán Front Románián és Bulgárián keresztül előrenyomuló csapatai az egykori jugoszláv területeken át elérték a Duna magyarországi szakaszát is. A Front balszárnyán harcoló 57. hadseregének részei jobbszárnyukon a szovjet 4. gárda-hadsereggel együtt 1944 novemberének utolsó napjaiban kitortek a Mohács és Apatin közötti hídfőkből majd elfoglalva Baranya

vármegyét, kijutottak Somogy vármegye középső részére. A szovjet előretörést a térségbe érkező, vagy visszavonuló csapatok 1944 decemberére tudták megállítani a Margit-állás nyugati szakaszának előterében. A védelem megerősödésével a szovjet csapatok elakadtak a Balaton és a Dráva között, ennek eredményeképpen pedig rövid időre az egész Dunántúlon megszilárdult az arcvonal. A szovjeteknek az apatin-kiskőszegi hídfőből való kitörést követően csaknem két hétbe telt, míg a szívós halogatóharcban visszavonuló német–magyar csapatokat követve elfoglalták a megyét.

A dunántúli hadműveletek nyitányát jelentő – eddig kevésbé vizsgált és inkább csak átmeneti eseménysorozatként bemutatott – harcok feldolgozása napjainkban új lendületet kapott. Előadásomban újonnan feltárt források alapján mutatom be e két hét harci eseményeit, a harcok jellemző motívumait, a térség jelentőségét és az itt küzdő csapatokat.

BERTALAN PÉTER

*VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, tudományos főmunkatárs
Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar, egyetemi docens,*

A gyanú árnyékában P. Vezér Ferenc és a puszták népének kálváriája

A kommunista hatalom a pálosok elleni fellépésének utolsó felvonásaként Páter Vezér Ferenc és a tanyásgazdákból álló pálosszentkúti polgárőrség ellen indított vizsgálattal akarták a szerzetesrendet teljes mértékben ellehetetleníteni. P. Vezért két, az 1944–1945-ös frontátvonuláshoz és a szovjet megszállás kezdeti időszakához kapcsolódó súlyos bűncselekménnyel vádolták egyszerre. Egyik szerint ő maga meggyilkolt egy szovjet katonát. A másik vád szerint parancsnoksága alatt álló pálosszentkúti polgárőrség polgárőrei több szovjet katonát megöltek. Miközben a Vezér Ferencet ellen lefolytatott népbírósi eljárás során – tárgyi bizonyítékok hiányában – 1945. június 13-án felmentették a vádak alól, az eseményeket követő 6-7 évben, 1951–1952 folyamán több eljárásban is vizsgálták P. Vezér Ferenc és társainak tevékenységét – többek között egyik Grósz-per szatellitperében. Ennek eredményeképpen a szerzetest 1951. augusztus 3-án, míg a polgárőrség tagjaként szolgáló Tóth Illést és öt társát 1952. május 28-án végezték ki (utóbbi per további két vádlottja pedig a börtönben halt meg).

CSEH VALENTIN

Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum, történész-muzeológus

A zalai olajmezők szerepe és helyzete 1944 őszétől 1945 nyaráig

1944 augusztus végén Románia átállt a szövetségesek oldalára ezzel a ploiesti-i olajvidék olaja elérhetetlenné vált Németország számára. A Nagynémet Birodalom olajellátása, ebben az időszakban így egyre nagyobb mértékben, de nem teljesen a zalai olajmezőkre épült. 1944 őszére azonban a szovjet alakulatok megjelentek a Dél-Dunántúlon és egészen a Balatonszentgyörgy–Barcs vonalig törtek előre, jelentősen megközelítve a zalai olajvidéket.

A német Dél Hadseregcsoporthoz tartozó műszaki parancsnok Lindner őrnagy 1944. december 4-én az alábbi parancsot adta ki a hadseregcsoporthoz tartozó főparancsnokságának a nevében: *„A Maort Üzemek tevékenysége olyan hadifontosságú, hogy mindennemű beavatkozást, rendelkezést és különösen igénybevételt mellőzni kell. A Maort Üzemeket a Hadseregcsoporthoz tartozó műszaki csapatok folyamatosan ellenőrzik és zavartalan működését felülvizsgálják. Mindazokat a rendelkezéseket megtettük, amelyek a háborús tevékenységgel összefüggésben szükségesek lesznek. A Führer parancsa szerint minden rombolás meg van tiltva.”*

A fentiek is jól mutatják azt, hogy a zalai olajmezők jelentősége a háború végéhez közeledve egyre nagyobb lett. Ezt az is bizonyítja, hogy 1945 elején még Albert Speer is látogatást tett Dél-Zalában. Viszont a szovjetek 1945. márciusi támadása következtében a német és velük szövetséges magyar csapatok védekezése összeomlott és 1945 április 4-ig a zalai olajvidéket megszállták. Bár a németek jelentősebb üzembenitást és károkozást nem hajtottak végre, de a harcok miatt leállt az olajbányászat 1945 március végén, amit a szovjetek segítségével 1945 áprilisától kezdve a Magyar Amerikai Olajipari Rt. munkatársai Papp Simon vezetésével újraindítottak.

Előadásomban a zalai olajvidék 1944 ősze és 1945 nyara közötti katonai és politikai történetét kívánom bemutatni valamint azt, hogyan vészelte át a térség ezt a nehéz időszakot.

CSÖNGE ATTILA

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára, igazgató

Polgármesterek tündöklésének és bukásának okai a frontátvonulás időszakában három alföldi város példáján

Előadásomban három Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei város példáján keresztül igyekszem bemutatni, hogy a szovjet megszállás kezdeti időszakában mi jellemezte a polgármesterek működését, melyek voltak azok a főbb feladatok és elvárások, melyeknek meg kellett felelniük a Vörös Hadsereg irányában, s ezek teljesítésének színvonala miként befolyásolta hivatalban maradásukat, vagy épp leváltásukat. A három település egymástól látszólag teljesen eltérő utat járt be 1944 őszétől 1945 tavaszáig. Mezőtúron az elmenekült polgármester helyére egy illegális

kommunistákból szerveződő csoport ültette jelöltjét, ám az illetőt saját pártján belülről is kritizálták és így gyorsan megbukott. A város vezetését végül egy polgári demokrata párti ügyvéd vette át, akit ugyan a kommunisták folyamatosan támadtak, de eredményes munkáját látva a szovjetek hivatalban tartották. Kisújszálláson szintén elmenekült a polgármester. Itt a két háború között legálisan tevékenykedő szociáldemokratákból alakult meg 1944 végén a kommunista párt, akik szintén saját jelöltjüket ültették a polgármesteri székbe. Működésével a szovjetek nem voltak teljesen elégedettek, ezért lecserélték. A következő kommunista polgármester már sikeresebben végezte munkáját. Jászberényben a vármegye városai közül egyedülként helyben maradt a polgármester. Itt egykori 1919-esek néhány fős csoportja szervezte meg a kommunista pártot, de a frontharcok ideje alatt nem, csak a front tovább hullámlását követően intéztek politikai támadást a városvezető ellen, akit végül megbuktattak és helyére a városi párttitkár ült. Az emlékezetpolitikai torzítások ellenére a levéltári forrásokból egyértelműen kideríthető, hogy 1945 tavaszáig még nem a pártérdek, hanem a frontérdek volt az elsődleges szempont a szovjeteknek, továbbá az is bizonyítható, hogy azok a városvezetők lettek sikeresek, akik a helyben maradt másodvonalbeli tisztviselőket előbb bevonták a munkába, szakértelmüket felhasználva a közellátás és közmunka megszervezéséhez.

FÓRIS ÁKOS

Erőszakkutató Intézet, kutató

Eötvös Loránd Tudományegyetem Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Történelem Segédtudományai Tanszék, egyetemi adjunktus

Megtorlás az arcvonalt mögött – A Nagyszalonta és Sarkad térségében elkövetett magyar atrocitások elkövetői és döntéshozási mechanizmusa

1944. szeptember utolsó napjaiban a magyar 1. honvéd páncélos hadosztály és a német 22. SS-önkéntes lovashadosztályból alakult Ameiser-harccsoport ellentámadásának eredményeképpen Sarkad és Nagyszalonta térségében több, a megelőző napokban szovjet és román ellenőrzés alá került települést visszafoglaltak a tengelyhatalmi erők. A kevesebb mint egy hetes „magyar uralom” alatt a bevonuló csapatok vizsgálatokat folytattak a kollaboránsok és katonaszökevények felkutatására, és különböző megtorló jellegű intézkedéseket foganatosítottak ellenük. Ezek közül kiemelkednek a roma lakosság ellen 1944. október 2-án Nagyszalontán, valamint az 5-ről 6-ra virradó éjszaka a dobozi temetőben elkövetett tömeggyilkosságok.

A térségben történtek eseménytörténetén túlmenően előadásomban bemutatom, mit tudhatunk az elkövetőkről és a cselekedeteiket meghatározó katonai függelmi viszonyokról. Ezt a kérdést három résztema kapcsán vizsgálom. Egyrészt arra keresem a választ, hogyan határozható meg az elkövetők köre. Milyen testületek tagjai voltak, mi volt a helyi lakosság szerepe a katonai hatóságok vizsgálataiban és a kivégzésekben? Másrészt a felettes magyar parancsnokságok felelősségét teszem vizsgálat tárgyává. Voltak-e irányelvek, parancsok a visszafoglalt területeken élők

priorálására? Gyakoroltak-e kontrollt a magasabb parancsnokságok az alárendeltek által elrendelt megtorlásokkal szemben? Mit tudhatunk a tábori bíróságok szerepéről ebben a folyamatban? Harmadrészt pedig magukat az elkövetőket veszem górcső alá. Követtek-e el atrocitásokat az 1944. szeptember–október fordulója előtt és után? Rekonstruálhatóak-e a motivációik, mennyiben az érvényes parancsoknak megfelelően vagy azokkal szemben cselekedtek?

Csapanyagok hiányában előadásom alapját az 1945 és 1956 között az itteni atrocitásokkal kapcsolatban lefolytatott eljárások, valamint más, ugyancsak 1944 őszén elkövetett hasonló – elsősorban az alföldi páncéloscsata nyírségi szakaszában elkövetett – megtorlások adják.

GULYÁS MARTIN

Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár, levéltári főmunkatárs

A megismerhetőség korlátai. Az 1944-1945-ös szovjet megszállás a Csongrád vármegyei forrásadottságok alapján

Csongrád vármegye történetének a szovjet frontátvonulás és az ideiglenes közigazgatás időszakáról a legutóbbi időkig - néhány részkérdést boncolgató tanulmányt leszámítva – csupán egy 1970-ben született, több kiadást is megért kiadvány tudósított. 2023-ban azonban Vincze Gábor szerzőtársammal közreadtunk egy kötetet, amely a vármegye történetére vonatkozóan tartalmaz számos primer forrást két, az eligazodást és a háttérrel megvilágítani segítő bevezető tanulmánnyal. Mi lehetett annak az oka, hogy a levéltári forradalom, a források hozzáférhetővé válása ellenére néhány kérészerű próbálkozást leszámítva nem vált alap kutatás tárgyává a vidéki levéltárakban őrzött iratanyag? Az előadás arra keresi a választ, hogy milyen objektív és szubjektív peremfeltételek okozták azt, hogy a korszak hosszú időn keresztül a jelenkortörténet egyik mostohagyermekének számított, s számít némileg még ma is. Az előadás során kitérek arra, hogy a mintegy kétéves levéltári alap kutatás során milyen tapasztalatokat szereztem, milyenek a vármegye történetére vonatkozó források fennmaradási körülményei, hol húzódnak a megismerhetőség korlátai. Vajon pusztán politikai megrendelésre hallgatták el a rendszerváltás előtt a szovjet megszállás társadalmi tapasztalatait, avagy az értő levéltárosok ha akartak volna sem tudtak volna forrásokat prezentálni a korszak ezen vonatkozásairól?

KARSAI LÁSZLÓ

*Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Jelenkortörténeti Intézet,
professor emeritus*

Felszabadulás-megszabadulás-megszállás, dokumentumok 1944–1945-ből. A „Sorsforduló” című dokumentumkötet története

1970 decemberében 3000 példányban jelent meg a „Sorsforduló” c. kétkötetes dokumentum- gyűjtemény, melynek alcíme: „Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez, 1944 szeptember – 1945 április” – volt. A kötetet Karsai Elek és Somlyai Magda szerkesztette, felelős kiadója Dr. Varga János, a Levéltári Igazgatóság vezetője volt. Miután a dokumentum-gyűjtemény megjelenése után csaknem másfél évvel később a szovjet „illetékesekhez” eljutott a híre annak, hogy Magyarország felszabadulásának 25. évfordulójára milyen dokumentumokat is tartalmazó mű jelent meg, értesítették magyar elvtársaikat. A könyv terjesztését a Művelődésügyi Minisztérium 1972. március 14-én leállította, a könyvtárakban a zárolt kiadványok közé sorozták át, a szerkesztők ellen pártfegyelmet indítottak. Előadásomban megkísérlem bemutatni, mely dokumentumok háborították fel az illetékes hazai és külföldi elvtársakat. Nyilvánvalóan azok, amelyekben a felszabadító-megszálló katonák erőszakoskodásairól, rablásairól, a kényszermunkára hurcolásokról, nők megerőszkolásáról stb. volt szó. Birtokomban van a „Sorsforduló” azon példánya, amelyben édesapám ceruzával jelölte meg azokat a dokumentumokat, amelyekről tudta, vagy sejtette, hogy a fegyelmi tárgyaláson a vádak között szerepelhetnek. Külön kitérek az I. kerületi pártbizottságon 1972 júniusában lezajlott fegyelmi tárgyalásokra, végül ismertetem a dokumentum-kötet szerkesztőinek 1972 utáni sorsát, pályafutását.

KOSZTYÓ GYULA

Erőszakkutató Intézet, kutató

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára, levéltáros

„Általában az a tapasztalat, hogy a magyar közigazgatási hatóság nem érvényesítheti semmiben sem hatáskörét.” Élet a megszállt Szatmár vármegyében 1944–1945 fordulóján

Viszonylag keveset tudunk Szatmár vármegye 20. századi történetéről, ami azzal is összefügg, hogy a vármegye iratanyagát számos alkalommal érte iratpusztulás. Különösen kevés ismeretünk van a meglévő szakirodalom alapján a szovjet katonai megszállást kísérő erőszakotörténetről, a szovjet érdekvédelemről, pedig ebből az időszakból – meglepő módon – igen sok értékes forrást őriz a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára. Előadásomban eddig feltáratlan levéltári források segítségével mutatom be Szatmár lakosságának mindennapi életét a szovjet katonai megszállás első hónapjaiban.

Előadásom első részében a Vörös Hadsereg által alkalmazott erőszakos intézkedések típusait mutatom be, illetve konkrét példákon keresztül az erőszak okait és magyarázatait. Kiemelt figyelmet szentelek a Vörös Hadsereg által elkövetett személy elleni erőszaknak, csakúgy, mint a megszálló katonák esetleges fegyelmi problémáiból eredő önkényre, megfélemlítésre. Megvizsgálom az elkövetett bűncselekményekre adott szovjet parancsnoki válaszlépéseket, illetve a magyar közigazgatás reakcióit is. A közbiztonság javítása érdekében hozott intézkedésekkel is foglalkozom, csakúgy, mint ezek hatékonyságával. Külön figyelmet szentelek a magyar közigazgatás és a szovjet katonai parancsnokságok közötti kapcsolat vizsgálatára.

Az erőszak kérdéskörén túl célom, hogy bemutassam a megyében a közellátás helyzetét. Előadásom hangsúlyozottan foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a háborús rombolások, a Vörös Hadsereg ellátása valamint az ennek nyomán végrehajtott szovjet rekvirálások, illetve a csempészet, milyen hatással voltak a polgári lakosság élelmezésére. Mindezekre a közellátási problémákra milyen reakciókat adott a lakosság, a közigazgatás valamint a katonai parancsnokságok.

MAKÓ KRISTÓF

Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, PhD hallgató

Polgár és lakossága a második világháborúban

Polgár városa kiemelkedő stratégiai jelentőséggel bírt a második világháború alatt, mivel Északkelet-Magyarországon a Tiszán való átkelésre – Tokaj és Tiszafüred mellett – csak itt nyílt lehetőség a szovjet hadsereg számára. 1944 májusában a helyi lakosság szembesült a holokauszt borzalmaival, amikor a zsidó közösséget gettóba zárták, majd Nyíregyházán keresztül Auschwitzba deportálták. Az egyre gyakrabban előforduló légitámadások miatt a helyiek több földalatti óvóhelyet is kialakítottak a városban. Polgáron 1944. október 21-én, este 8 órakor súlyos légitámadás érte az Epreskert nevű városrészt, ahol 9 civil vesztette életét. 1944 októberében már hallhatóak voltak az alföldi páncéloscsata ágyúörgései is a település közelében. Nagy páncéloscsata zajlott le a közeli Bivaly-tanyán, illetve Folyás térségében is. A várost 1944. november 1-jén hajnalban foglalták el a szovjet csapatok, miután az utolsó német alakulatok is visszavonultak a térségből. A visszavonuló német és magyar alakulatok aláaknázták és felrobbantották a Tisza-hidat, amely kritikus szerepet játszott a szovjet csapatok előnyomulásában. Megrongálódott a római katolikus templom, a vasútállomás épülete, a helyi malom, a gabonaraktár, a járványkórház valamint a német parancsnokságnak helyet adó Dékány-ház. A város körül lezajlott harcokban összesen 48 magyar, 64 német és 192 szovjet katona, valamint 35 polgári személy vesztette életét.

Előadásomban egy olyan település történetét szeretném bemutatni, amely eddig még nem állt a kutatások középpontjában. Megvizsgálom, hogyan változtatta meg egy békés kisváros életét a háború fél év alatt. Részletesen szólok a helyi közösség frontvonalbeli tapasztalatairól, az egyéni élményekről, a német-magyar és

szovjet csapatok jelenlétéről, a szovjet közigazgatás kiépítésének kezdeti lépéseiről, az esetleges ellenállásról, valamint a várost ért pusztítás mértékéről.

MÁTHÉ ÁRON

Nemzeti Emlékezet Bizottsága, elnökhelyettes

A szovjet megszállás és a kommunista párt törekvése a közhatalom kisajátítására

1944. kora őszétől kezdve az ország hadművelet területté vált. Az előrenyomuló szovjet Vörös Hadsereg – mint ahogyan csaknem minden hadsereg – helybeliekből szervezett ideiglenes karhatalmi osztagokat rendfenntartó céllal. Valójában ezek az osztagok nemcsak rendfenntartó célokat szolgáltak, s nem is kizárólag a szovjet hadsereg különböző céljainak (pl. „málenkij robotra” történő elhurcolást) elősegítését. Az újonnan alakuló karhatalmi osztagok és a belőlük kinövő rendőri egységek már a kezdetektől a kommunista párt hatalma fegyveres bázisának megteremtését szolgálták. A következő átmeneti időszakban (a „koalíciós időkben”) a rendőrség feletti irányítás kérdése még politikai ügy volt, de valódi kérdés nem lehetett – hiszen a rendőrség volt a háborút veszített országban az egyetlen jelentős fegyveres testület. Az előadásban ezeknek az ideiglenes-, majd állandóvá váló rendészeti erőknél a létrejöttét vizsgálom. Az előadás az előadó által korábban írott könyvben még nem szereplő forrásokon is alapul.

MUCSI LÁSZLÓ

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára, főlevéltáros

Szolnoki pedagógusok beszámolója a frontátvonulás következtében elszemvedett megpróbáltatásairól

1945. április 28. és május 3. között közel száz szolnoki pedagógus, iskolai kisegítő alkalmazott és tanügyigazgatásban dolgozó folyamodott rendkívüli segélyért a helyi szakszervezeten keresztül a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz. Közülük 51 személy segélykérelme megmaradt Jász-Nagykun-Szolnok vármegye királyi tanfelügyelőjének iratai között. A kérelmezők, hogy igényüket alátámasszák, röviden, de annál érzékletesebben leírták, hogyan vészték át 1944 utolsó és 1945 első hónapjait, milyen anyagi és családi veszteségek érték őket. E dokumentumok segítségével képet alkothatunk arról, hogy egy megyeszékhely azonos foglalkozású, ugyanakkor egymástól nagyon eltérő szociális körülmények között élő lakói milyen túlélési stratégiákat alkalmaztak a frontátvonulás időszakában, milyen károk és atrocitások érték őket, s így milyen anyagi és nem utolsósorban mentális kondíciókkal kellett nekivágniuk az „újrakezdésnek”. A források olvasása során nagyon jellemző élethelyzetekkel és magatartásformákkal szembesülünk. Megjelenik előttünk a bombázások és a front elől menekülő közalkalmazott képe; megismerhetjük a

Szolnokon maradó, de lakásából a szovjetek által kiköltöztetett pedagógus történetét; értesülünk a minden ingóságát elvesztő, csecsemőt nevelő, férjét a katonai szolgálatból hazaváró tanítónő kilátástalannak tűnő helyzetéről. Emellett az érintett személyek szintén 1945 tavaszán keletkező igazoló bizottsági anyagait is bevontam a vizsgálatba. Ütköztettem és kiegészítettem egymással a két forrástípust, ahol pedig lehetőség volt rá, igyekeztem más kútfőket is felhasználni az egyes élettörténetek, rajtuk keresztül pedig 1944–1945 szolnoki eseményeinek alaposabb megismeréséhez.

VÁNYAI MÁRTON

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola Történelem segédtudományai program, PhD hallgató

Protokoll – magyar katonák háborús tapasztalatai a magyarországi harcokról szovjet kihallgatási jegyzőkönyvek alapján

Előadásomban egy rendkívül jellegzetes, azonban a kutatások során máig alig felhasznált forráscsoport alapján kísérek meg képet alkotni arról, hogyan éltek meg a magyar katonák a háború utolsó, magyarországi szakaszát. Az esettanulmányok a „Bakony ezred” III. zászlóaljának szovjet fogságba esett katonáihoz, valamint Vörös János vezérezredeshez kapcsolódnak. A források igen közel keletkeztek mind térben, mind időben a harccselekményekhez, amitől igazán különlegesnek tekinthetők. Az előadásban ezért külön ki kívánok térni a helyzetből fakadó sajátosságokra (mint például a kihallgatottak kiszolgáltatottsága, vagy a kihallgatás jellegéből fakadó kényszer), forráskritikai észrevételeket fűzve a katonák beszámolóihoz. A kihallgatási jegyzőkönyvekben feltüntetett személyes adatok lehetőséget adnak konkrét személyek további sorsának követésére is. Emellett a forrásokon levő további megjegyzések és egyéb információk alapján a kihallgatások adminisztratív körülményei is rekonstruálhatók.